

Kaposi Zoltán*

**TUDOMÁNY ÉS GAZDASÁG. FESTETICS IMRE
URADALMAI ÉS GAZDÁLKODÁSA A 19. SZÁZAD
ELSŐ HARMADÁBAN**

*SCIENCE AND ECONOMY. COUNT FESTETICS IMRE'S LANDS AND
MANAGEMENT IN THE FIRST TIERCE OF THE 19TH CENTURY*

ABSTRACT

This study is about a member of the Count Festetics family, who has longly been neglected in researches. The younger brother of the „great” Count György Festetics, Imre Festetics was forgotten by History. He only came to the front a few decades ago when it was unveiled that his experiments on sheep stood out of his time. Since he published his results in 1819 it is reasonable to believe that he was one of the first who dealt with Genetics. Our study examines what sort of familiar and financial background the count had and what his research opportunities had provided. The question is also interesting because it is known that his elder brother, György held together the familiar estates, so Count Imre had to earn his living in an other way. In our study we present that in case of Count Imre both his land acquired through his marriage and the rationalisation of his management provided the solution. After the count gained power over his lands he played an important role in its modernisation (land drainings, effective sheep husbandry, crop rotation, etc...)

Bevezetés: a gróf fiatalkora és a családi örökség

Festetics Imre gróf az utóbbi két-három évtized agrár- és történettudományi kutatásainak köszönhetően egyre ismertebb alakjává vált a magyar történelemnek. Mára közismert, hogy a gróf állattudományi kísérleteivel és szakirodalmi munkáival a korai genetikai kutatások terén jóval megelőzte a „genetika atyját”, G. Mendelt.¹ Keveset lehet tudni viszont a gróf magánéletéről, működésének családi és gazdasági háttéréről, más közösségekhez való viszonyáról. Mivel korábban dél- és nyugat-dunántúli kutatásaink során sokszor találkoztunk a gróf működésének jeleivel, így lehetőség nyílik arra, hogy levéltári források segítségével közelebbről megismerkedhessünk e gazdasági és családi háttérrel. Tanulmányunkban bemutatjuk Festetics Imre familiáját, szerzett és örökölt földbirtokait, gazdálkodási tevékenységét, s a helyi közéletben betöltött szerepét. Úgy gondoljuk, mindez segíthet őt reálisan elhelyezni a hazai történelem és gazdaság rendszerében.

---

* Prof. Dr. Kaposi Zoltán, az MTA doktora, egyetemi tanár, PTE Közgazdaságtudományi Kar

Induljunk ki az ismert információkból. Imre gróf Festetics Pál és Bossányi Júlia harmadik fiaként 1764 végén látta meg a napvilágot a család sági (ma Simaság) kastélyában.² Ság abban az időben egyik legfontosabb birtokközpontja volt a Festetics családnak. Testvérei közül György ismert alakja a hazai históriának, János kevésbé. Szüleinek hatalmas birtokai voltak, amelyeket főleg a nagypapa, Festetics Kristóf szerzett meg az 1730–40-es években.³ A család másik, később déginek nevezett ág földjeitől eltekintve birtokaik főleg Vas, Zala és Somogy vármegyében helyezkedtek el. Korabeli pontos terjedelmük nem állapítható meg, későbbi összeírások révén mintegy 300 000 magyar holdra becsülhetjük azok méretét.⁴ Nagyobb birtokközpontjaik Ságon, Keszthelyen, Vasváron és Csurgón voltak. A 18. században a Festeticsek szoros kapcsolatokat építettek ki az udvarral, a különböző állami megbízások, tisztségek mindennaposak voltak a família életében. Gazdaságukat mutatja, hogy a nagyobb birtokközpontokon túl kastélyuk volt Bécsben is. A szokványos arisztokrata neveltetés némi fordulatot vett 1782-ben, amikor is a fiatalkorú Festetics Imre apja elképzelésével szemben katonának állt.⁵ A befolyásos főrangú családok sarjainak korai katonáskodása megszokott vonás volt. Mivel ekkor béke volt, így a katonáskodás veszélyeket nem hordott, ám az évtized végén megkezdődött a török elleni háború, amelyben Festetics Imre is részt vett, s meg is sebesült, ami hamar véget vetett katonai pályafutásának, 1790-ben leszerelt, s ettől kezdve a főnemesek megszokott életrendszerében kereste lehetőségeit. Az 1790-es évek eleje mindenképpen fordulópont volt Imre gróf életében, hiszen két esemény hosszú időre meghatározta pályafutását.

Házasság és birtokszerzés

Az első az apai örökség tisztázása volt. Nem volt egyszerű eset a hatalmas Festetics-vagyon valamiféle megosztása. Apja 1782. évi végrendelete szerint Imre gróf a Délnyugat-Somogyban fekvő csurgói és szentmiklósi uradalmakat kapta volna. Bátyja, György azonban kitérte az örökségből, s egy előnytelen szerződést akart rákényszeríteni. A királyi táblánál indított örökösödési per 1792-ben végül is egyezséggel zárult. Ennek értelmében a Keszthely központú óriási méretű birtokokat György vitte tovább, akinek sikerült azokat saját utódainak hosszú távon is biztosítani.⁶ Festetics Imre és János a birtokhalmazból mindössze a balatonkeresztúri uradalom déli részén, meglehetősen mocsaras, lápos helyen fekvő Simonyi falut kapta, amelynek korabeli kiterjedése mindössze 1400 magyar hold volt.⁷ Az örökség másik része pénz volt. Festetics György két testvérének fejenként 350 000 forintot juttatott úgy, hogy Simonyi nem túl nagy értékét levonták az örökségből. Egy évvel később Imre gróf megvette Jánostól Simonyi falu fele részét 80 000 forintért, „egy paripáért és egy török nyereg szerszámért”.⁸ A falu birtoklása azért fontos, mert elvileg még az is megtörténhetett volna, hogy egy főrangú leszármazott föld nélkül marad, ami a korabeli főnemesi értékrend szerint problémákat vetett volna föl.⁹

Simonyi birtoklása szorosan kapcsolódik a fent jelzett másik eseményhez. A katonaságtól való visszavonulása után Festetics Imre 1791-ben megházasodott. Felesége Boronkay Krisztina lett, aki egy somogyi közép-, később nagybirtokos lánya volt.¹⁰ A házasság alkalmával Festetics Imre menyasszonyának 20 000 forintot móríngolt. A gróf apja már nem élt, de anyja vélhetően támogatta a házasságot, amit mutat, hogy a házassághoz két levélben is szerencsét kívánt.¹¹ A rangon aluli házasságnak egyszerű a magyarázata: Boronkay Krisztina egyedüli örököse volt apja mintegy 15 000 holdas birtokának.¹² A sok, kisebb-nagyobb birtoktestből álló Boronkay uradalomnak Nyugat-Somogyban éppen Simonyi falu szomszédságában volt olyan része, amely mintegy 6112 holdat tett ki, így Simonyi falu hozzákapcsolása e birtokokhoz egy egy tagban lévő uradalom kialakítását eredményezhette. 1791 után a Vrászló központú, mellette Path és Simonyi faluból és Gardos praediumból összeálló birtok a Boronkay földek egyik legértékesebb egységévé vált. A vrászlói uradalom terjedelme egy 1806. évi birtokösszeírás szerint most már Simonyit is beleértve 7512 magyar holdat tett ki.¹³ Mivel 1791-ben, a házasság idején Boronkay már 54 éves volt, így joggal lehetett arra számítani, hogy előbb-utóbb földjei, ha nem is Festetics Imre tulajdonába, de kezelésébe kerülnek, tulajdonjogilag pedig a gyermekeié lesznek.

A Boronkay-birtokok Dél- és Nyugat Dunántúlon, három megyében terültek el. A fentebb említett vrászlói uradalmat az 1780–90-es években a thóti Lengyel-családtól vette meg apró részekben Boronkay.¹⁴ A Tab központú 2928 holdas, az Alsóbogát központú 3501 holdas, valamint a Viszló központú 6260 holdas birtoktestet a Somlyay-Faiszy-hagyaték 1721. évi Lengyel és Mérey-család osztozkodása révén felesége (vagyis a Lengyel-család) jogán vásárolhatta meg. Ugyanilyen joggon vásárolta hozzá Baranya megyében Varga és Liget falu mintegy 3000 holdját.¹⁵ De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Boronkay felesége a (főleg) Vas megyei illetőségű derghi Somogyi-famíliából származó Borbála volt, s e joggal Boronkay József Kőszeg mellett három települést is szerzett: Nagy-Patty (ma Kőszegpaty), Pusztacsó és Benkeháza került hozzá mintegy 2600 holdnyi terjedelemben.¹⁶ A nagy-pattyti uradalomhoz tegyük hozzá, hogy nyugatról Kőszeg szabad királyi város és az Esterházyak kőszegi uradalma határolta, míg keletről csaknem a Festeticsek sági uradalmáig ért. Boronkay birtokközpontját Alsóbogáton építette ki, amelynek tulajdonjogát a 18. század végére már teljesen megszerezte. Alsóbogáton a dombtetőn állt az a kúria, amit még thóti Lengyel Borbála építtetett a 18. század közepén, s amit Boronkay a 19. század elején megnagyobbított.¹⁷ E földekhez hozzáadva Simonyi települést kiderül, hogy az 1810-es években házassága és öröksége révén gróf Festetics Imre csaknem 28 000 holdnyi birtokkal rendelkezett. (Ez persze nem hasonlítható bátyja latifundiumához, sem más mamutbirtokos földjéhez).¹⁸

Festetics Imre és felesége 1791 után (minden bizonnyal) Nagy-Pattyra költöztek. A faluban még mindig áll az a kastély, amely a 19. század első felében Festetics Imre alatt nyerte el formáját. A házasságkötéskor Imre gróf 27, Boronkay Krisztina pedig 17 éves volt. A következő években négy gyermekük született: Bor-

bála 1792-ben, Erzsébet és Miklós 1794-ben, István 1798-ban.¹⁹ A család korabeli mobilitását mutatja, hogy a különböző születések és halálesetek alapvetően Nagy-Pattyhoz, Kőszeghez és Bécshez kötődtek. Az első lány és fiú Nagy-Pattyon, a második lány Kőszegen született. Krisztina asszony viszonylag fiatalon, 33 évesen, vagyis 1807-ben Bécsben meghalt. Festetics Imre 1812-ben újra megnősült, felesége a több megyében is birtokos Vizkelety-családból származó Borbála lett, akitől már nem született gyereke. A gróf gyerekeinek már rangbéli házasságok adattak meg. Borbála (1792–1857) futaki Hadik András grófhoz, Erzsébet (1794–1822) gróf Almássy Ferenchez ment feleségül. A fiúk közül Miklós (1794–1857) első felesége gróf Lamberg Mária, második báró Wolkenberg Viktória (az ismert festőnő, aki 1834-ben egy bécsi kiállításon is szerepelt) volt. Egyedül Istvánnak (1798–1835) jutott polgári házasság: a kőszegi illetékességű, de fényes pályát befutó Chernel-családból Katalint vehette el. Az persze kérdés, hogy Nagy-Pattyon, Kőszegen és Bécsben élve, amíg nem jutott hozzá felesége örökségéhez, miből tarthatta fenn magát egy arisztokrata família. (Ismert, hogy 1802-ben a gróf megvásárolta Kőszegen a ma is álló Festetics-házat.²⁰) Ehhez ugyanis a 2600 holdas nagy-pattyi uradalom potenciális jövedelme biztosan nem volt elég, még akkor sem, ha tudjuk, hogy a 18–19. század fordulóján igen jelentős agrárkonjunktúra bontakozott ki Magyarországon.²¹

Az előrelépés: a Vrancsics-hagyaték és a zártartóság

Festetics Imre birtoklásában a nagy változást az ún. Vrancsics-hagyaték megnyílása okozta. 1801-ben a már említett Somlyay-Faiszy hagyatékából származó Felsőbogát központú uradalommal rendelkező Vrancsics Pál óbester utód nélkül meghalt, s a thóti Lengyel-jogon szerzett mintegy 7400 holdas birtoka a Lengyel-család négy alapágára háramlott vissza.²² A sok száz éves nemesi jog alapján igen sok örökös jelentkezett a földekért, de többeknek alig pár tucat hold volt csak a jussa. 1802-ben a négy Lengyel-főágon leszármazottak elosztották a vagyont,²³ amelyben felesége révén Boronkaynak is jutott egy kevés. A hagyaték felére a két Lengyel-férfiág képviselői igényt tartottak, de a másik felén jelentkező örökösök szívesen megváltak földjeiktől. A nehezen átlátható és érvényesíthető birtokjogok miatt, s hogy a tulajdonosok érdeke ne sérüljön, a vármegye 1802-ben bírói zárat rendelt el e birtokrészre, ugyanakkor a földeket Boronkay árendába vette, majd pedig jelentős részüket két év alatt felvásárolta.²⁴ (Tegyük hozzá, hogy a dörzsölt fiskális már egy évvel korábban, 1801-ben elkezdte felvásárolni e földeket, ezzel is világos irányt adva az eseményeknek.²⁵) Az árenda ügyeit, a jogbiztosítás intézését, s később a hagyaték felének kezelését 1802-től teljes egészében Festetics Imre kezelte.²⁶ Mindez persze nem véletlen, hiszen a Vrancsics-féle Felsőbogát közvetlen határos volt Alsóbogáttal, a Boronkay-birtokközponttal.²⁷

A gróf aktivizálódásának másik oka egy sajnálatos baleset volt. 1805 szeptemberében Boronkay a birtokait járta végig, amikor a vrászlói tisztii házában éjszaka

rablók támadták meg, s olyan súlyosan megsebesítették, hogy maradék életére nyomorék maradt. Mivel lábait már nem tudta mozgatni, a gazdaságot sem tudta vezetni, ezért 1806-ban lemondott birtokairól, s azokat teljes egészében átengedte egyetlen lányának, Krisztinának, s csak azt kérte, hogy lánya és annak férje lássa el őt haláláig.²⁸ Ettől kezdve a volt országgyűlési követ a közélettől teljesen visszavonult, életének utolsó évtizedét birtokai központján, Alsóbogáton és Kőszegen töltötte. Az apai juss kapcsán Boronkay Krisztina férjét 1806-ban a Kancellária előtt teljhatalmú megbízottjának el is ismerte.²⁹ A baleset után egy évvel Boronkay lánya, Krisztina is meghalt. Miklós, a legidősebb fiúnoka ekkor még csak 13 éves volt, így értelemszerűen Boronkay vejének, Festetics Imrének kellett átvenni a birtokok kezelését.

Apósa, a nagy birtokszerző 1816-ig élt. Boronkay 1809-ben készült, s 1816-ban életbe lépett végrendeletében részletesen megszabta, mi történjen vagyonával.³⁰ A testamentum szerint a szokásoknak megfelelően a két fiúnoka (Miklós és István) öröklő az uradalmat, míg a két lányunoka (Borbála és Erzsébet) pénzbeli végkielégítést kap. A lányoknak fejenként 200 000 forint járt volna, de az összeírásokból kiderült, hogy a birtok az eredetileg becsültnél kevesebbet ér, mivel több részbirtok csak zálogképpen volt Boronkaynál, illetve a fennálló adósságok miatt a lányok kénytelenek kisebb összeggel beérni. Így végül is fejenként 140 000 forintot kötöttek le nekik. De azt is rögzítették, hogy míg István nem éri el a nagykorúságot, addig a két leányörökös évi 10 000 forintot kap, s ezen kívül a 140 000 forintos összeg 6%-os évi kamatát. Azt is rögzítették, hogy „...fenn meg írt ingatlan javak a két osztozó férfitestvér között az említett hat esztendőig (ti. 1822-ig)... közösen adminisztrálni fognak”.³¹ Rendeződött 1816. december 31-én Simonyi falu tulajdonjoga is: Festetics Imre hozta a házasságba, mint atyai örökséget, most azonban lemondott róla gyermekei javára, cserébe viszont megkapta a Boronkay által szerzett Vas megyei Nagy-Patty, Benkeháza és Pusztacsó birtokokat. Minderről a gyermekek és apjuk a Pozsonyi Káptalan előtt egyeztetett meg.³²

Mivel Festetics Imre fiai még kiskorúak voltak, egyelőre nem rendelkezhettek a birtokkal. A testamentum szerint a két fiú évi 5000 forintot kapott élelemre, ezen kívül még fejenként 2000 forintot személyes használatra.³³ Viszont nem sok jót vetített előre, hogy időközben a hatalmas infláció miatt a monetáris rendszer pár év alatt jelentősen átalakult. Az 1811. február 20-án kihirdetett pátenis értelmében az óriási diszázsió és az ezüstpénz kiszivárgása miatt a bankócedulák értékét 20%-ra devalválták, s ugyanakkor az ezüstpénz mennyiségének megfelelő váltócedulák (váltóforint) forgalomba hozását rendelték el. Majd pedig az ONB megalakulása után, 1816-ban az akkor forgalomban lévő váltóforintot újra devalválták, ettől kezdve 1 ezüstforint 2,5 váltóforintot ért.³⁴ E pénzügyi intézkedések óriási problémát okoztak a birtokok és az örökség sorsát illetően. Az 1816. évi devalváció után a leányági végkielégítés összege megmaradt, s azt a váltóforintban számolták el. Ez azonban jelentősen felülértékelt a leányörökség reálértékét, s a testamentumban megállapított összegeket szinte lehetetlen volt kitermelni. Mindez előre vetítette a

négy Festetics-testvér közötti jogi perpatvar és divisiók kialakulását, s ugyanakkor állandósította a pénzügyi nehézségeket.

De nem elhanyagolható nehézséget okozott az is, hogy 1815 után megszűnt a két évtizedes konjunktúra, az agrártermékek (főleg a gabona) ára zuhanni kezdett, s egy hosszú, évtizednyi árdepresszió köszöntött a magyar agrárgazdaságra.³⁵ A dekonjunktúra európai jelenség volt. A hazai termelők számára változás akkor következett be, amikor az 1810-20-as években az egyre erőteljesebben fejlődő cseh-morva és osztrák textilmanufaktúra-ipar nyersanyagigénye mind jobban felértékelte a magyarországi gyapjútermelést, vagyis a juhászatot. A piacorientált magyarországi uradalmak számára ez lehetőséget adott arra, hogy a gabona-áresés miatt csökkenő jövedelmeiket a juhtartás felfuttatásával pótolják. Mindez azonban tőkeinvestíciót igényelt, ami a romló pénzügyi feltételek és a hitelélet intézményeinek hiánya miatt csak lassan, folyamatosan mehetett végbe, a merinói állományra való átállás még a legnagyobb birtokok esetében is eltartott négy-öt évig.³⁶ Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a juhászat a hagyományos robotra épülő munkaszervezeti formákkal nem volt működtethető, csakis fizetett alkalmazottakkal, ami viszont a gazdálkodók állandó kiadásait növelte meg egy amúgy is tőkeszegény országban.³⁷

Mindebből az is látszik, hogy a Boronkay által koncentrált uradalom gazdálkodásának átmentése a romló gazdasági feltételek közepette nem kis nehézséget jelenthetett az örökösöknek. Ezzel párhuzamosan a két fiúunoka személyes életvitel is tetézte a bajt. 1816–22 között Miklós és István gróf 7700 arany, 38 000 ezüst, illetve 214 010 váltóforint adósságot halmoztak föl.³⁸ (Ezek egy részét per-se a leánytestvérek kielégítése érdekében aláírt váltók adták). A lányok folyamatosan követelték örökségüket, közülük az egyik 1821-ben Somogy vármegyénél intabuláltatta is a követelését.³⁹ A kölcsönök nagy részét általában Somogy, Vas és Zala megyei zsidó kereskedők adták kölcsön a grófoknak. Érdemes megjegyezni, hogy e pénzeket kiskorúaknak adták kölcsön, ami ellenkezett a törvényekkel. Nem véletlen, hogy 1822-ben pozsonyi és a szombathelyi káptalannál a hitelezőkkel szemben, „...kik nekik kiseded korukban pénzt adtak”, felléptek a testvérek.⁴⁰

Festetics Imre fiai hamar fizetésképtelenné váltak, ugyanakkor a hitelezők kitaratóan ostromolták őket s a megyét, így elkerülhetlenné vált, hogy 1822-ben a vármegye zárgondnokot nevezzen ki az uradalom élére.⁴¹ A zárgondnok a korabeli gyakorlatnak megfelelően az egyik közeli rokon, ez esetben az apa, gróf Festetics Imre lett. A gróf ekkor már egyre szorosabban kötődött a déli területekhez. 1809-ben a somogyi inszurgens sereg egyik szervezője is volt. A Boronkay-birtokok átvétele után Festetics Imre tevékenysége láthatóan megélénkült, az 1810–20-as években a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben állandóan szerepel a neve, megbízatásai, tevékenysége. A gróf személye, méltóságai már önmagában is garanciát jelenthettek a vármegyének. Az 1820-as években tehát Festetics Imre grófnak nemcsak a saját nagy-pattyi, hanem gyermekei uradalmait is kezelnie kellett. Nézzük meg, hogy mekkora földekkal is rendelkezett a gróf Dél-Dunántúlon!

Festetics Imre gróf által kezelt birtokok Somogyban és Baranyában (1819)⁴²
Properties managed by Imre Festetics in Somogy and Baranya counties
(1819)

Település	Terület (magyar holdban)	Értéke (váltóforintban)
Alsóbogát puszta	1 759	105 595
Lengyel-Osztopán (részbirtok)	500	25 000
Buzsák (részbirtok)	1 352	54 080
Tab (részbirtok)	1 222	73 350
Bábony (részbirtok)	1 706	68 240
Liget	2 597	103 890
Viszló	2 809	168 540
Szerdahelyi puszta (részbirtok)	106	5 300
Gyöngyöspuszta (részbirtok)	1 047	41 880
Pacsér-Visnye (részbirtok)	1 220	61 000
Hedrehely (részbirtok)	1 792	89 600
Szentimre (részbirtok)	162	8 125
Szend (részbirtok)	264	13 200
Gige (részbirtok)	800	40 000
Bessenyőpuszta (részbirtok)	266	10 640
Vrászló és Path	3 939	157 560
Gardos puszta	2 173	86 920
Simonyi	1 400	56 000
Összesen	25 017	570 225

Forrás: MNL SML VUL Fasc. 13. Festetics Imre birtokainak összeírása, 1819.

A táblázattal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy egyes településeken – a pusztákat leszámítva – jelentős nagyságú úrbéres földek is elhelyezkedtek, s voltak olyan falvak is, ahol a földesúrnak egyáltalán nem volt allodiális földje. Az összeírás adatai alapján egy jól látható jelenségre kell felhívni a figyelmet. A Boronkay által 25 év alatt létrehozott nagybirtok nem a korban talán megszokottabb, egy-két nagyobb birtoktestre tagoldó uradalom volt. Olyan település, amelynek egészét birtokolta volna Festetics gróf, viszonylag kevés volt: csak Vrászló, Path, Simonyi, Viszló és Liget falu, valamint Alsóbogát és Gardos puszta volt teljes egészében a grófé, míg a többi településnek csak felével, negyedével, nyolcadával, de előfordult, hogy csak tizenhatodával rendelkezett. Ennek oka a nemesi öröklésben rejlett, amikor is egyes földbirtokok több generáción át, sokszor oldalágon osztódtak tovább. Ez a tagoltság korlátok között tartotta a jövedelemtermelés lehetőségét is. A részbirtokokon általában nem lehetett saját majorságot kiépíteni, azokon

rendszerint a többi tulajdonossal közös gazdálkodás valósult meg.⁴³ A konjunktúra éveiben viszont felértékelődtek a teljes egészében tulajdonban lévő birtoktestek, valamint azok is, amelyek köré majorságot lehetett szervezni. A Festetics Imre által igazgatott birtokok két központtal rendelkeztek: Alsóbogát és Vrászló pénzügyi és birtokirányítási centrummá vált. Apósához hasonlóan Festetics Imre gróf is Alsóbogáton, az ottani kúriában rendezkedett be, számos levele kelteződött onnan.

Az 1819. és az 1822. évi birtokösszeírások alapján ismerjük azt is, hogy milyen művelési rendszere volt Festetics Imre földjeinek. A birtokok alapvető jellegzetesége a magas erdősültség: 1819-ben a földek 62%-a erdő volt. Az erdőket ugyan sokféleképpen lehetett hasznosítani, ám igazán nagy jövedelmet – tekintve, hogy a belső- és külső somogyi tájakon mindenhol sok volt az erdő – nem hozhattak. Viszont következetesen irtották az erdőket egész Dél-Dunántúlon, s helyüket rétek és legelők, máshol szántók foglalták el. A Festetics-birtokokról is sok olyan szerződés maradt meg, amelyek az erdő- és bozótirtásról szólnak. A szántók 3 779 holdat foglaltak el. Lényeges, hogy a gyapjúkonjunktúrát kihasználható fellendült az állattartás: az 1820-as években a Festetics Imre kezelésében lévő somogyi és baranyai birtokokon egyre jelentősebb juhtenyésztés bontakozott ki. Az évtized végén, amikor fia, Miklós visszakapta birtokait, már több mint 4 100 darabos állománnyal rendelkezett.⁴⁴ Emellett a szarvasmarha- és a sertéstartás terén is komoly fejlődés következett be. Ehhez persze komoly legelőterületek kellettek, s a fentebb emlegetett erdők erre kiváló lehetőséget adtak, hiszen nem összefüggő erdőségekről van szó, hanem olyanokról, amelyek sok kisebb-nagyobb tisztással, legelővel rendelkeztek. Az erdei legeltetés megszokott tartási módszer volt a somogyi és baranyai majorságok esetében.

A tájatalakítás állandó és fontos eleme volt a gazdálkodásnak. A gróf hozzáértését bizonyítja, hogy 1823-ban a Mura és a Dráva szabályozásának királyi biztosává nevezték ki.⁴⁵ A zörgöndök saját birtokain is jelentős lecsapolási tevékenységet végzett. Ennek érdekes esete a Zala és Somogy megye határát képező Ormánd patak szabályozása. Az Ormánd hatalmas mocsarakat teremtett a Festetics-birtokok nyugati vidékén. Boronkay földesurasága idején a Vrászló és Path falu közötti két nagy berket már lecsapolták és csatornázták, most azonban, hogy a Festetics Imre révén Simonyi is része lett az uradalomnak, elkerülhetetlenné vált, hogy a Vrászlótól északra lévő Simonyi falu belvíztelenítése és mocsártalanítása is megtörténjen. Az Ormánd folyó Vrászló mentén haladt északi irányba, és egy darabig Simonyi nyugati határát adta, majd a falu közepe felé hirtelen kelet felé fordult, s 1 km után északi irányba fordulva érte el a mai Kis-Balaton mocsarait.⁴⁶ A probléma a patak keleti irányú partjainál kezdődött, onnan ugyanis megszűnt a szabályozottsága, így Magyaródtól a Csákány-Főnyed vonalig lényegében egy nagy uradalomnyi területet mocsarasított el. 1816. november 27-én a vármegye Török Ferenc földmérőt küldte ki a bereklecsapolás feltételeinek felmérésére, a lecsapolási tervek elkészítésére. A felmérésből kiderül, hogy a berekbe három folyó ömlik be: az Ormánd, a Vörösfolás és a Vidi folás. Török felmérte a terület szintkülönbségét,

s ebből kiderült, hogy bár az esés csekély, megoldható a víz hatékony elvezetése. Pontos térképek híján úgy becsülte, hogy a Zala-Somogy megyei határon összesen 5690 hold területet lehetne kiszárítani, amelynek fele esne a somogyi területre.⁴⁷

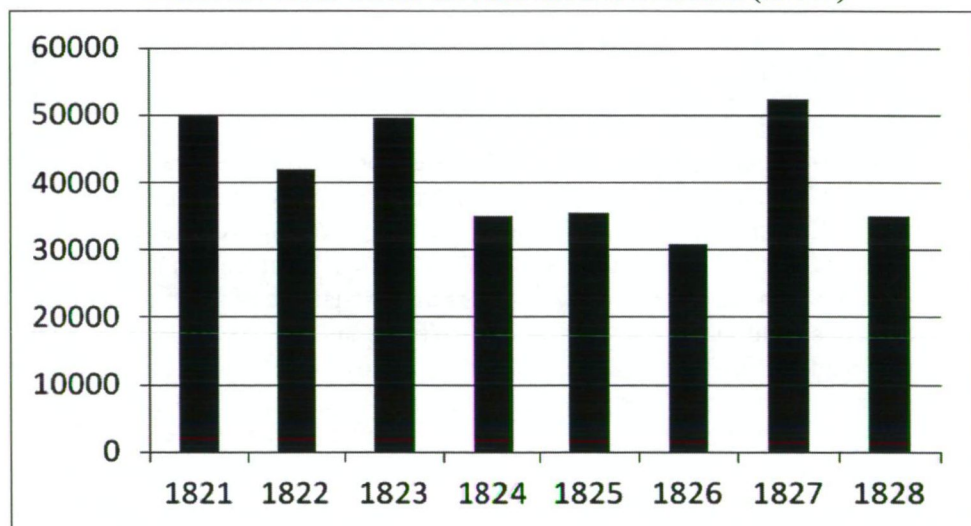
Török Ferenc három árok megásását javasolta, amelyek létrejötte esetén a berekbe ezen túl nem fog víz befolyjni, így az kiszáríthatóvá válik. Készített egy költségtervet is, eszerint összesen 64 425 Ft-ra volt becsülhető az árok ásásának összköltsége, s ezen kívül a szokásos természetbeni ellátás is a környék birtokosait terhelte: 522 pozsonyi mérő rozs és 401 akó bor kiadását feltételezte a mocsártalanítás. Ebből Gardos és Simonyi uraságára 3 725 forintnyi összeg, 30 pozsonyi mérő rozs és 23 akó bor jutott.⁴⁸ A munka azonban nem kezdődhetett el azonnal, nehéz volt egyeztetni a környéken lévő uradalmak tulajdonosai között. A költségek szaporodása a "...csákányi közbirtokosokat 1817.május 11-én egy, előző ajánlatukat visszavonó nyilatkozat megtételére ösztönözte. Nem tudták vállalni a szaporodó terheket, árokmetszési díjat, csatorna ásatását".⁴⁹ Természetesen a berekben a határokat előre elkülönítették, nehogy esetleg utólagosan perre kerüljön sor. Végül is az ormándi berek lecsapolása 1825–30 között történt meg: az árokásások elzárták és elvezették a vizet, így a mocsár gyors ütemben száradt.⁵⁰ 1826-tól már van olyan contractus, amely a kiszáradó allodiális berekben maradt faanyag irtását jelzi: 106 hold allodiális föld kiirtására szerződtek vrászlói és pathi jobbágyok, árendások és konvenciósök.⁵¹ A bereklecsapolás Simonyira vonatkozó adatai az 1819. és az 1830. évi felmérések tükrében jól értelmezhetőek.⁵² 1819-ben Simonyiban még mindössze 7 hold szántó és 100 hold rét állt az uraság rendelkezésére, 1830-ban viszont már 313 hold szántó, és 259 hold rét volt Festetics gróf használatában. Ugyanakkor az erdő 1124 holdról 982 holdra csökkent, amivel együtt a falu határa – a mocsár elfoglalása miatt – 254 holddal nőtt. Mindenesetre tény, hogy a lecsapolás és kiszárítás előtt az erdő Simonyiban a terület 80%-át foglalta el, ezzel szemben 1830-ban már csak 59%-nyi területre terjedt ki, vagyis egyértelmű, hogy a reformkorra alaposan megváltozott a vidék képe: a belvíztelenítést megoldották, s megnőtt a növénytermelésre és az állattartásra használható urasági terület.

A Festetics birtokokon a gazdasági épületek folyamatosan szaporodtak. A birtokok negyedét kitevő vrászlói kerületben az 1780-as évek felvételeihez képest 1822-re mintegy ötvennel nőtt a gazdasági épületek száma. Hat "gúla akol", négy lóistálló, egy birka akol, stb. szolgálta az állattartást. 1822-re mintegy 10–12 árendás ház épült, de a szántóföldi növénytermesztéshez szükséges épületek száma is gyarapodott, csakúgy, mint a mezőgazdasági ipari létesítményeké (téglavető, kovácműhely, malmok, stb.).⁵³ Nőtt a majorsági alkalmazottak létszáma is. A vrászlói uradalom életét egy tisztartó irányította, míg a gardosi pusztán egy ispán vezette a munkát. Rajtuk kívül még juhász, erdész, hajdú, kocsis, vadász dolgozott tisztként a kerületben, illetve nyolc béres.⁵⁴ Érdemes az alsóbogáti központra is rápillantani. Az 1759 holdas gazdaság jellegzetessége volt, hogy mivel a településen nem voltak jobbágyok, így a gazdálkodást teljes egészében gazdatiszt irányítása mellett fizetett alkalmazottakkal kellett megoldani. Az ottani urasági kastélyt

téglakerítés fogta körbe, az udvaron állt egy másik ház is. Granárium pincével, 2 cselédház, egy kovács ház és műhely, egy korcsma és ház, egy-egy birkás- és cselédház, birka akol, istálló helyezkedett el a puszta közepén. De ezen kívül a szérús kertben volt egy gabonapajta, marha istálló, egy tiszt lakás (Grafits János tisztartó lakta), egy kukoricagóré, 3 cselédház, illetve 2 méhes. Alsóbogáton 800 hold szántón gazdálkodott az uraság. Több épület alatt pincék helyezkedtek el. Méretüket, s egyben jelentőségüket mutatja, hogy az uraságnak 493 akónyi vasabroncsos hor-dója volt. Jelentős volt az állatállomány is: 95 szarvasmarhát, 831 juhot, 13 lovat és 93 sertést tartottak Alsóbogáton.⁵⁵ A gazdasági officiolátus inkább szerénynek, mintsem túlzottnak nevezhető. Jelentős volt még a nagybirtok területén élők közül a majorság igénye szerint specializálódott iparosok és egyéb árendások száma is.

Festetics Imre zártartóságának komoly eredménye volt, hogy sikerült a kiadásokat kordában tartani. A korabeli szokások szerint a zártartó szerény jövedelmet adott a tulajdonosoknak, míg a nyereséget kizárólagosan a korábbi adósságok visszafizetésére fordíthatta. A gróf 1821–28 között, vagyis pontosan azokban az években igazgatta a birtokokat, amelyek az egész magyar gazdaság számára visszaesést hoztak. Ennek megfelelően a mindenkori bevételek is ingadoztak.

Festetics Imre zártartósága alatti uradalmi bevételek (vFt)
Estate revenues under the rule of Imre Festetics (in vFt)

Forrás: MNL. SML. VUL. Fasc. 13. Pénztárkönyv (1821–28)

Az adatokból kiderül, hogy a bevételek kétharmada az alsóbogáti kerületből származott, ugyanakkor a leghatékonyabban a 25%-nyi területét kitevő vrászlói birtok működött, hiszen az összjövedelemnek mintegy 30–35%-a onnan jött be. A befolyt pénzeknek mintegy 90%-át Miklós és István gróf óriási adósságainak törlesztésére fordították.⁵⁶ A gazdálkodás eredményeiről a zárgondnoknak évente

jelentést kellett volna küldenie a vármegyének. Mivel a gróf ezt 1822–26 között egyetlen egy alkalommal sem tette meg, a megyének lépni kellett, így Siklóssy szolgabíró t többször kiküldte az elszámolásokat megszerezni.⁵⁷ Jellemző, hogy volt, amikor még a gróffal sem engedték találkozni. A vármegye tiszti perrel fenyegetőzött, ám a királyi biztos még ennek sem engedett. 1826 felé már elég terhesnek érezhette a gróf a gyámkodást, és szabadulni akart a zárgondnokságtól, így több embernek is felajánlotta tisztének áthárítását, így például Somssich Miklósnak is, aki a megye egyik legbefolyásosabb embere volt ebben az időben.⁵⁸ Természetesen senki nem fogadta el az ajánlatot. A megyének beadott számadásokat sem fogadták el tőle, végül 1828–32 között sikerült megmagyaráznia birtokkezelési tevékenységét, s lezárhatta ezt a korszakot.⁵⁹

Festetics Imre gróf Somogy megyei tevékenysége az 1820–30-as évek fordulóján lassan befejeződött. A gróf ekkor már 64 éves volt. A gazdaság stabilizálása megteremtette az alapját annak, hogy gyermekei újra kézbe vehessék birtokaikat. Ehhez persze családi egyezmények, vármegyei és helytartótanácsi engedélyek is kellettek. 1827-ben osztályos egyezséget kötöttek a Festetics-testvérek. Miklós gróf visszafizetett adósságaiból már 100 000 forintot,⁶⁰ így a megye engedélyezte neki, hogy megvásárolja öccse birtokrészét, ő ugyanis folytatta korábbi életmódját.⁶¹ A lányokat illető 140 000 forintokat most is jóváhagyták, de ezeket még nem tudta kifizetni Miklós gróf. Megegyeztek, hogy ezt az összeget Miklós grófnál zálogban hagyják addig, “míg az ügyeket nem rendezi”.⁶² 1829. április 17-én kelt levelében Kacs Kovics Mihály szolgabíró azt jelentette a megyének, hogy a bírói zárat feloldották, s az adósságok kifizetésére lehetővé tették, hogy Festetics Miklós gróf eladja birtokai egy részét.⁶³ Ez esetben főleg a félreeső, örökségként reá háramlott részbirtokokról volt szó. Így például a gyöngyösi és a pacsér-visnyei részbirtokot 76 000 ezüstforintért adta el unokatestvérének, a megye egyik legnagyobb birtokosának, a majorátust öröklő gróf Festetics Lászlónak.⁶⁴ 1828-ban a gigei részbirtokot adta el Somssich Pongrácznak 8000 forintért.⁶⁵ Hosszú távon azonban ez sem segített Miklós grófon, az adósságok visszafizetésére csakis újabb hitelfelvételekkel lehetett esélye. Mivel még öccsének sem sikerült visszafizetnie az átvállalt summát, így 1829-ben még egy divisióra került sor: ebben újra kötelezte magát, hogy kifizeti öccse adósságát.⁶⁶ 1830-ban aztán az egyik (a már korábban meghalt) lánytestvér férje is megunt az örökség visszatartását, s így Festetics Miklós gróf kénytelen volt átadni Tab és Bábonny jószágát gróf Almássy Lajosnak, és a másik nővérnek, Hadik Vilmosnénak, amivel a birtokok 20%-áról kellett lemondania.⁶⁷ Még ugyanebben az évben fivérét is kielégítette: Festetics István végül is 212 000 forintot kapott bátyjától.⁶⁸ A jószágeladások folytatódtak. Miklós gróf a szentimrei porciót a már említett Somssich Józsefnek adta el 15 000 váltóforintért.⁶⁹ 1832-ben kénytelen volt lekötni a viszlói jószág nyolcadát 14 000 ezüstforintért Czindery Lászlónak, azzal a feltétellel, hogy egy éven belül visszaváltja azt.⁷⁰ S mivel már szinte mindenkinek tartozott, 1832-ben eladta a vrászlói kerületet Viszlóval egyetemben cziifferi Zichy Károly grófnak 525 000 forintért.⁷¹

Festetics Miklósnak csupán az 1715 holdas Alsóbogát maradt meg. Ott viszont a liberális szellemiségű gróf a régi Lengyel-Bronkay kúriát átépítve egy ma is meglévő, klasszicista stílusú kastélyt épített, amely a reformkorban Somogy vármegye egyik jelentős szellemi központjává vált.⁷² Ugyanakkor a Zichy gróftól kapott summából Alsóbogát mellett megvett még két kisebb földbirtokot, így az 1830-as években Alsóbogát, Edde és Buzsák településeken egy 4758 holdas kis uradalommal bírt.⁷³ 1840 után ezeket a földeket is eladta gróf Zichy Károlynak, ugyanakkor megvásárolt az ekkor már darabjaira hullott lengyeltóti uradalomból 2300 holdat és egy kastélyt.⁷⁴

A Vas megyei nagy-pattyi gazdaság jelentősége

A somogyi birtokok mellett Festetics Imre grófnak foglalkoznia kellett saját nagy-pattyi gazdaságával is. A nagy-pattyi uradalom 2600 holdat tett ki. Új szerzemény lehetett az 1830-as évek közepe felé Nagy-Pattytól nem messze lévő, mintegy 315 lakosú Felső-Szeleste.⁷⁵ A nagy-pattyi uradalomban 51 hold belső telek mellett 922 hold szántóval rendelkezett a földesúr. A terület legnagyobb része erdő volt (1511 hold), mellette 90 hold rét, némi legelő, s egyéb, még az egyházzal vitás földek területek el a Nagy-Patty határában.⁷⁶ Kevés adatunkból az 1830-as évekre egy intenzíven, modern módszerekkel működő gazdaság képe bontakozik ki. A terület kiválóan alkalmas volt szántógazdálkodásra és állattartásra, nem véletlen, hogy a mai napig jelentős agrártermelés folyik a térségben, főleg a benkeházi majorban. Ezen a területen alakította ki Festetics Imre híres juhászatát, amelynek szaporodásából levonhatta örökléstani következtetéseit. 1835-ben a majorságban 1300 juhot és 54 szarvasmarhát tartottak. Festeticsnek nagy szerepe volt a brünni mintára megszervezett Vasi Juhtenyésztő Társaság létrejöttében, 1819-ben juhászati kiállítást is szervezett nagy-pattyi birtokán.⁷⁷

A modern gazdálkodásra való törekvését mutatja, hogy az 1830-as években a hagyományos nyomásos rendszerrel szemben már váltógazdaságot folytattak. Ehhez modernnek számító eszközöket használtak. A majorságban többek között 10 boronával, 10 Zugmayer-ekével, 8 extirpátorral, 3 krumplitöltőgéppel rendelkeztek. Nagy gondot fordíthattak a takarmányra, amit a különböző feldolgozó eszközök léte is bizonyít: volt a leltárban krumpliszeletelő, szecskavágó s egy másik szeletelő (valószínűleg szárító) malom is. Igen magas volt a nagy-pattyi uradalom értéke: 1835-ben a 2600 holdas birtokot 232 425 ezüstforintra becsülték.⁷⁸ Mindezek alapján nem lehet véletlen, hogy a híres statisztikus, Fényes Elek az 1830-as évek első felének adatai alapján lakonikusan azt írta Nagy-Pattyról (nála Alsó-Paty), hogy „Gyönyörű kastély és kert. nagy tökéletességre vitt Juhnyájak. Váltógazdálkodás. Négy országos vásárt is tart”.⁷⁹

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy Festetics Imre a házassága révén szerzett birtokainak megszervezésében, kiépítésében, működtetésében jelentős eredményeket ért el. A korabeli nemesi jogrendszer mellett nem volt egyszerű egy ilyen bonyolult, nehezen átlátható és még nehezebben racionalizálható birtokhalmazból jövedelmet kiperéslni. Összevetve a Festetics Imre-féle gazdálkodás adatait más uradalmak működésével úgy látjuk, hogy Festetics Imrének a Somogy, Baranya és Vas megyében lévő birtokain az 1820–30-as években modern, a kor átlagos szintjét mindenképpen meghaladó színvonalú gazdasága alakult ki,⁸⁰ amelynek különleges vonása a nagyszámú és magas színvonalú juhtenyésztés volt. Mindebből arra következtethetünk, hogy Festetics Imre szakirodalmi elméleti írásai, gondolatai tehát nagyban támaszkodhattak saját gazdaságának eredményeire.

JEGYZETEK

1. Ehhez lásd: Szabó T. Attila – Pozsik Lajos (1990).; illetve Szabó T. Attila (1991) tanulmányát.
2. A családfához lásd: Gudenus János József (1990): 400–401. old.
3. Szabó Dezső (1928): 190–194. old.
4. Lásd: Lukács Gábor – Tóth Éva (2012): 175–188. old.; Marczali Henrik (1982): 118–141. old.
5. Az örökségre vonatkozó történet alapvetően Szabó Dezső munkájából ismert, onnan vette át több szerző. A seregben vitt szerepe, sebesülése egy későbbi rokoni visszaemlékezésből származik. Lásd: Szabó T. Attila (1991): 92. old.
6. Az örökségre: Szabó Dezső (1928): 195. old.
7. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SML) IV. 1. h. 39. doboz, Ö. 282, Ö. 283. Simonyi.
8. MNL SML. XIII. 61. Varáslói Uradalom Levéltára (a továbbiakban VUL). Elenchus, 1767–1924. Örök eladási szerződés.
9. 9. fagyos volt a birtokviták miatt. Később azonban minden bizonnyal javult kapcsolatuk. Erre több tényező is utal. Egyrészt 1809-ben György fizette ki Imre 40 000 forintos adósságát. (MNL SML VUL Elenchus, 10. kötet, N. 49.) Másrészt 1817-ben György elvállalta Imre két fiának gyámi gondnokságát. (MNL SML VUL Elenchus, 11. kötet, No. 6.) Személyes levelezésük a későbbiekben bensőséges volt. Ez utóbira lásd: Kurucz György (2013) művének adatait.
10. A hölgy nevét az irodalomban sokszor rosszul használják: nem Katalin, hanem Krisztina volt, amit levéltári források garmadája bizonyít, ugyanakkor egyetlen forrást sem találtunk Katalin névvel.
11. MNL SML VUL Elenchus. 10. kötet, No. 10.
12. MNL SML IV. 1. h. 27. doboz, Ö 221. 1822. év.

13. A Boronkay-féle vrászlói uradalom kialakulására lásd: Kaposi Zoltán (2000): 39–61. old.
14. A részenkénti felvásárlásra lásd: Kaposi Zoltán (2000) elemzését.
15. MNL SML IV. 1. h. 39. doboz, Ö. 282, Ö. 283. Az 1806. évi nemesi birtokösszeírás adatai alapján.
16. A birtok méretét egy későbbi összeírás alapján ismerjük. MNL SML VUL Fasc. 11. Különfélék. No. 47/6.
17. Ehhez lásd: Sonkoly Károly (1989): 26–34. old.
18. Dél-Dunántúlon a 18. században óriási uradalmak alakultak ki. Csak néhány példa: 1806-ban gróf Festetics Györgynek 108 000, gróf Széchenyi Ferencnek 175 000, hg. Esterháznak 86 000, Hunyady grófnak 82 000, a Veszprémi Püspökségnek 65 000 holdas birtoka volt.
19. Több mai genealógiai munka István grófról el szokott feledkezni, de a források alapján a 4 testvér léte teljesen egyértelmű. A legbiztosabb forrás Boronkay több mint 50 oldalas végrendelete: MNL SML VUL Fasc. 13.
20. Mesélő házak Kőszegen. <http://m.koszeg.hu/hu/koszeg/varosnezes/setautak/mese-lo-hazak-koszezen-8-80.html>
21. Kaposi Zoltán (2002): 102–103. old.
22. MNL SML VUL Fasc. 3. No. 25. A Vrancsics-hagyaték összeírása, 1801.; illetve MNL SML VUL Fasc. 19. No. 16. 1802. Az összeírásból kiderül, hogy a felsőbogatí puszta a majorságban háromszor annyi gabona termett, mint amennyi az összes többi birtokrészből dézsmaként bejött. A Vrancsics-birtokokon közös gazdálkodás folyt, a termést a tulajdonrészek arányában osztották szét.
23. MNL SML VUL Elenchus. Lengyel-család, 70.p., No. 4.
24. MNL SML VUL 1802–1804 közötti felvásárlás; Lásd még Bánkiné Molnár Erzsébet (1999) leírását.
25. Lásd például: MNL SML VUL Festetics-birtokok. 1801. 06. 21-én két sógorától vett meg birtokdarabot 4160 forintért. 1801. 11. 05-i szerződésben Antalffy Ágnesztől szerzett meg egy részt stb.
26. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy a felsőbogatí volt Vrancsics-kastély bejárata fölött két címer helyezkedik el: az egyik a Festetics-családé, a másik (töredék-formában) Boronkay Józsefé.
27. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az 1390 holdas felsőbogat az 1830–40-es évek összeírásaiban már csak 830 holdas birtokként jelenik meg. Lásd például: MNL SML IV. 1. h. 39. doboz, Ö. 280. Birtokösszeírás, 1834.
28. MNL SML VUL Fasc. 13. Boronkay 1809. évi végrendelete.
29. MNL SML VUL. Elenchus. 10. No. 43 és 44.
30. MNL SML VUL Fasc. 13. Végrendelet.; ill. rövidebben: MNL SML VUL Fasc. 10. No. 44.
31. Ugyanott.
32. MNL SML VUL. Fasc. 13. No. 31. A négy Festetics-testvér közötti 1816. 12. 31-i szerződés.

33. Ugyanott.
34. A monetáris változásoknak a Somogy megyei hitelekre való következményeit lásd: Tóth Tibor (1979): 45–52. old.
35. Kaposi Zoltán (2001): 240–241. old.
36. A juhászat változásaira lásd: Nagyváthy János (1822): 145–181. old.; ill. Gaál László (1966).
37. Kaposi Zoltán (2000): 112–117. old.
38. A kimutatást lásd: MNL SML VUL Fasc. 13.
39. MNL SML VUL Fasc. 13. No. 21.
40. MNL SML VUL Elenchus, 11. No. 8.
41. MNL SML VUL Fasc. 13. No. 21.
42. Ez az első teljes összeírása Festetics Imre dél-dunántúli birtokainak.
43. Erre lásd: Kaposi Zoltán (2000) könyvének a thóti Lengyel-birtokokra vonatkozó fejezetét.
44. MNL SML VUL Fasc. 13. No. 34.
45. MNL SML IV. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban Kjk.), 1824. február 14. A.C. 298.
46. Az Ormánd szabályozásáról részletesen lásd: Kaposi Zoltán (1997): 63–73. old.
47. MNL SML VUL Fasc. 24. No. 8.
48. Ugyanott.
49. T. Mérey Klára (1959): 39. old.
50. Csorba József (1857): 44. old.
51. MNL SML VUL Fasc. 31–31. 1826. évi contractus.
52. MNL SML VUL Fasc. 13. 1819. évi összeírás; illetve MNL SML VUL Fasc. 30–31. Funduális könyvek, 1830.
53. MNL SML IV. 1. h. 27. doboz, Ö. 221. 1822. évi összeírás.
54. Ugyanott.
55. Ugyanott.
56. MNL SML VUL Fasc. 13. 1822–28 közti pénztárkönyvi kimutatás.
57. MNL SML Kjk. 1822. augusztus 12. A.C. 1322., 1823. április 7. A.C. 424., 1825. május 16. A.C. 894., 1827. június 26. A.C. 1014.
58. MNL SML Kjk. 1827. május 4. A.C. 797.
59. MNL SML Kjk. 1831. augusztus 1. A.C. 1733.; 1832. október 10. A.C. 2531.
60. MNL SML Kjk. 1827. május 4. A.C. 797.
61. MNL SML VUL Fasc. 13. 1827. október 21-i szerződés.
62. Ugyanott.
63. MNL SML VUL Fasc. 13. 1829. április 17.
64. MNL SML Kjk. 1830. április 26. A.C. 1137.
65. Ugyanott.

66. MNL SML VUL Fasc. 13. No. 35.
67. A területi arányokhoz lásd: MNL SML IV. 1. h. 27. doboz, Ö. 221.
68. MNL SML VUL Fasc. 13. Számozatlan.
69. MNL SML Kjk. 1829. november 3. A.C. 3035.
70. MNL SML VUL Fasc. 13. Számozatlan.
71. MNL SML VUL Fasc. 30–31. 1832. szeptember 29-i eladási szerződés.
72. Festetics Miklós későbbi tevékenységére: Kaposi Zoltán (2000): 71–72. old. Az átépítésre: Sonkoly Károly (1989): 27–34. old.
73. MNL SML IV. 1. h. 39. doboz, Ö. 280. Birtokösszeírás, 1834.
74. MNL SML Ö. 1. Birtokösszeírás, 1848–49. No. 93.
75. Fényes Elek (1836): 1. kötet, 77.p.
76. MNL SML VUL Fasc. 11. No. 47/6.
77. Lásd: Szabó T. Attila – Pozsik Lajos (1990): 50–56. old.
78. MNL SML VUL Fasc. 11. No. 47/6.
79. Fényes Elek (1836): 1. kötet, 76. old.
80. A kor Somogy megyei uradalmaira lásd: T. Mérey Klára (1962) munkáját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bánkiné Molnár Erzsébet (1999): A hagyatéki per mint történettudományi forrás. Bács-Kiskun Megye múltjából 15. 321–365. old.
- Csorba József (1857): Somogy vármegye ismertetése. Pest.
- Fényes Elek (1836): Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben, I–VI. Pest, 1836–1840.
- Festetics Imre (1819): Die genetische Gesätze der Natur. In: Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen. No. 22. 1819. április.
- Gaál László (1966): A magyar állattenyésztés múltja. Budapest
- Gudenus János József (1990): A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. 1. kötet. Budapest
- Kaposi Zoltán (1997): Térszerkezeti változások Somogy és Zala vármegye határán a 18–20. században. Zalai Múzeum, 1997. 7. szám. 63–73. old.
- Kaposi Zoltán (2000): Uradalmi gazdaság és társadalom a 18–19. században. Budapest-Pécs
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest-Pécs
- Kaposi Zoltán (2001): A magyarországi uradalmi rendszer változásai a XVIII–XX. században. Agrártörténeti Szemle, 2001. (43. évf.) 1–2. szám, 239–260. old.
- Kurucz György (2013): Keszthely grófja: Festetics György. Budapest
- Lukács Gábor – Tóth Éva (2012): Festetics György, a tudatos birtokgyarapító. In: Birtokok és birtokok (Szerk.: Szirácsik Éva). Salgótarján. 175–188. old.

- Marczali Henrik (1982): Régi magyar birtokviszonyok. In: Marczali Henrik: Világtörténelem – magyar történelem. Budapest. 118–141. old.
- Nagyváthy János (1822): Magyar practicus tenyésztető. Pest
- Sonkoly Károly (1989): Az alsóbogáti (Somogy m.) Festetics-Inkey kastély műemléki kutatása. Műemlékvédelem, 1989. (33. évf.) 1. szám. 27–34. old.
- Szabó Dezső (1928): A herceg Festetics-család története. Budapest
- Szabó T. Attila (1991): „Csak a láng terjesztheti a világot...”. Festetics Imre (1764–1847). Vasi Szemle, 1991. (45. évfolyam) 1. szám, 91-97. old.
- Szabó T. Attila – Pozsik Lajos (1990): A magyar genetika születése. Természet Világa 1990. (121. évf.) 2. szám. 50–56. old.
- T. Mérey Klára (1959): A feudalizmus válságának megnyilvánulása a somogyi mezőgazdaság és a jobbágyság helyzetében (1815–1836). In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 23. Series historica 11. Pécs
- T. Mérey Klára (1962): Somogy megye mezőgazdasága 1790–1848. Kaposvár
- Tóth Tibor (1979): Hitelezők és adósok. Budapest. Történeti Statisztikai Füzetek 2.